

Rapport fra Nordisk Forskerkursus i kvinderet

Af Lis Frost

Rapport fra nordisk forskerkursus i kvinnerett, kvinnerettslige studier, Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 3/82, Universitetsforlaget 1982

I august 1981 blev der i Gilleleje afholdt et forskerkursus i kvinderet med teori- og metodespørgsmål som overordnet emne. Kurset indledtes med en række foredrag, der skulle være deltagernes fællesgods, hvorefter man gik over til et flere-dages gruppearbejde. En gruppe arbejdede med det overordnede emne ud fra temaet *kvinder og arbejdsmarked*, og Ruth Nielsen var temalærer. En anden gruppe, der havde Kirsten Ketscher som lærer, beskæftigede sig med *kvinder og offentlig planlægning*. Endelig var der en tredje gruppe, der med Tove Stang Dahl som temalærer, beskæftigede sig med *kvinder og penge*. Sammen med de fleste af de generelle foredrag er referaterne fra gruppearbejderne blevet trykt i en kursusrapport. Selv om foredragene fra kursets første dage er spændende læsning, vil jeg i det følgende overvejende koncentrere mig om grupperapporterne. Denne fremgangsmåde har jeg valgt, fordi gruppearbejderne viser nogle forskellige, dynamiske arbejdsprocesser, der for mig var meget inspirerende. Dette betyder til gengæld, at langt fra alle aspekter vil blive refereret/kommenteret i detaljer.

Kvinderettens opgave

I et indlæg holdt på kursets første dag siger Tove Stang Dahl: »Kvinnerettens formål er å beskrive, forstå og forklare kvinners rettslige stilling med sikte på å bedre kvinners stilling i retten og i samfundet.« (p. 4) Denne formålsdefinition tilslutter både planlægningsgruppen og pengegruppen sig, hvorimod arbejdsmarkedsgruppen ikke forholder sig til den.

Planlægningsgruppen påpeger (p. 165), at en beskrivelse af kvinders situation tvinger os til at tage virkelighedens kompleksitet ind i

teoridannelsen. Dette er for mig noget fundamentalt, idet det ikke kan være kvinderettens opgave halsløst at udfylde huller i den eksisterende forskning. Kvinderettens opgave er at behandle de reelle konflikter i samfundet og ikke problemer, der kun har teoretisk interesse indenfor den traditionelle retsvidenskabs lukkede kredsløb. Samtidig er det vigtigt at være opmærksom på, at virkeligheden ikke er noget, der kan overstås på side 1. Dels er samfundet i konstant forandring, dels er det farligt at tro, at man har fundet de vises sten. Uerkendte forandringer og oversete faktorer kan medvirke til at give et falsk billede af kvinders liv og derved skabe nye myter om kvinder og kvinders naturligheder. Gennem en stadig inddragelse af kvindelivet må vi justere vores teorier, omformulere/ændre vores spørgsmål. Denne problemstilling illustreres godt gennem gruppernes arbejde.

Kvinder og penge

Pengegruppen tager udgangspunkt i Tove Stang Dahls artikel fra 1975 »Ekteskapet – den moderne husmannskontrakt«. Heri siges det, at kvinders hovedkilde til forsørgelse er ægteskabet, hvilket betyder, at kvinder er økonomisk afhængige af deres mænd. Det siges også, at kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet er marginal, og at de i arbejdsløshedstider skubbes tilbage i ægteskabet som forsørgelsesinstitution. Endelig fremhæves det, at det sociale sikringssystem, der har til formål at træde til, når lønindtægten svigter, understøtter kvinders økonomiske afhængighed af deres ægtemænd. Gennem en diskussion af kvinders placering i familie og på arbejdsmarkedet i dag, når gruppen frem til, at forholdene ikke er så entydige, som de var for nogle år siden. Stadig flere gifte kvinder lever alene i perioder, og statslige foranstaltninger bliver led i stadigt flere menneskers liv. (Om det sidste se senere under kvinder og offentlig planlægning.) Disse fakta betyder ikke, at det nu er irrelevant at beskæftige sig med forholdet mellem ægteskab, lønarbejde og social sikring. Bl.a. er det fortsat overvejende kvinder, der har ansvaret for reproduktionen, og mange af de samme kvinder har deltidsarbejde med deraf følgende marginal placering på arbejdsmarkedet. Men det betyder, at nogle nye spørgsmål rejser sig. I gruppearbejdet tages bl.a. følgende op: 1) privatretlig forsørgelse efter separation/skilsmiss, 2) deling af »boet« ved et pirløst samlivsforholds opløsning og 3) kvinders forsørgelse af deres børn bl.a. gennem tilskud fra faderen og det offentlige. Et 4. spørgsmål, som gruppen ikke rejser, er forholdet mellem ægteskabelig sta-

tus, lønarbejde og social sikring. Det faktum, at stadig flere voksne lever udenfor ægteskab (enlige eller papirløst samlevende), gør det vanskeligt at opretholde særbehandlingen af gifte personer. Den logiske konsekvens: at behandle alle som selvstændige individer i økonomisk betydning, ville umiddelbart indebære øgede statslige udgifter. Problemets kerne er således fordelingspolitisk, hvilket tilsløres ved at blive gjort til et fortolkningspørgsmål. Ex: For mange af de samlevende kvinder gælder det, at deres hverdagsliv ikke adskiller sig væsentligt fra gifte kvinders, og man kan have de sociale myndigheder mistænkt for at forsøge – uden egentlig lovhjemmel – at overføre den ægteskabelige forsørgelsespligt til de papirløse forhold. I Danmark opererer man således med begreberne samlevende/samboende med den konsekvens, at underholdshjælp udbetales med mindre beløb til den papirløse end til den »reelt enlige«.

Gruppen giver en god beskrivelse af kvinders liv, der leder over i en retlig kvalificering af nogle problemer. Det fremføres, at kvinders mangel på penge fører til afmagt, afhængighed og isolation. Et kvindekraft med frigørende perspektiv er derfor ophævelse af kvinders mangel på penge. Dette kunne f.eks. ske ved gennemførelse af et krav om omsorgspenge eller mindsteløn til alle voksne. (I andre sammenhænge kaldet husmor- eller hustruløn.) Der gøres dog opmærksom på, at denne mindsteløn kan fungere som en fastlåsnings af kvinder i den kønsbestemte arbejdsdeling. Jeg har svært ved at forholde mig til denne konflikt og skifter da også standpunkt en 3-4 gange om dagen. En mulig udvej ud af denne vankelmodighed kan være en dyberegående, bred interesseanalyse. Hvem har interesse i ændringer? Staten, arbejdsgiverne, mandlige arbejdere generelt, den enkelte mand? Når man først kender fjenden, er det lettere at stille krav, at lægge en strategi.

Kvinder og planlægning

Pengegruppen valgte en overvejende samfundsvidenskabelig metode til afgrænsning af emnet. Planlægningsgruppen går en lidt anden vej, idet de tager udgangspunkt i et kvindepolitisk krav: kvinder har krav på og ønske om økonomisk selvstændighed. Samtidig er mange kvinder mødre eller ønsker at være det. Der er hermed skabt en modsætning, men for tiden har kvinders rolle som selvforsørgere, som lønnet arbejdskraft overtaget. Dette afføder et pasningsbehov, og det centrale problem bliver manglen på dagforanstaltninger. Efter en gennem-

gang af den retlige planlægning på området, konkluderer gruppen, at ventelisterne ganske vist er lange, men at dækningsgraden er stigende. Man kan imidlertid ikke stoppe her. Gruppen ser på de ændrede livsvilkår for kvinder og børn og fremhæver nogle vigtige træk: fødselstallet er faldende, ugifte som gifte kvinders erhvervsfrekvens er stigende, antallet af enlige kvinder med børn er stigende, pasningsmulighederne i hjemmet er faldende, og afstanden mellem bolig og arbejdsplads er blevet større. »Arbejdsgiverne (har) imidlertid overladt løsningen af pasningsproblemet til privat og statsligt initiativ.« (p. 172) Dette hænger efter min mening sammen med, at fagbevægelsen aldrig har rejst børnepasning som et fagligt krav. Den mandlige lønarbejder er prototypen, og han har åbenbart ikke børnepasningsproblemer. Arbejdsgiverne er derfor aldrig i den faglige kamp blevet mødt med et krav om børnepasning. Endelig siges det, at forskellige grupper, bl.a. skoler, sundhedsmyndigheder, kommuner og forældre med vidt forskellige begrundelser har stillet krav om, at staten skulle stille børnepasningsmuligheder til rådighed.

Herefter går gruppen over til at forholde sig til kravet om nedbringelse af ventelisterne til nul. Et krav som i Danmark bl.a. er stillet af forskellige kvindeorganisationer, BUPL, børnekommissionen og ligestillingsrådet. Er der et frigørende perspektiv i opfyldelsen af dette krav? I forlængelse af Kirsten Ketschers oplæg til gruppearbejdet fremhæves det, at den nuværende statsform i de nordiske lande er velfærdsstaten, der er karakteriseret ved et (postuleret) interessesammenfald mellem stat og borger. Men velfærdsstaten bærer kimen til kontrolstaten i sig. (Krav om) børns overførsel til staten medfører en nedvurdering af kvinders opdragelse og pasning af egne børn. Reelt er der tale om et skift fra selvregulering til fremmedregulering, hvorved kvinders udfoldelsesmuligheder/områder indskrænkes, samtidig med at statens muligheder for og tendens til overvågning og (skjult) kontrol øges. Arbejdsprocessen munder ud i en omformulering af problemet. Udgangspunktet var de manglende dagforanstaltninger. Nu spørges der, om problemet ikke snarere er adskillelsen af kvinder og børn (kvinders mangel på børnetilknytning). Og den formulering fører til, at der stilles spørgsmålstejn ved selve arbejdets organisering, for som det siges »lønarbejde er ikke frigørende i sig selv. Heller ikke for kvinder«.

Gruppen tager ikke stilling til, om udbygning af daginstitutionsområdet på kort sigt er et gode uanset den medfølgende kontrol og uanset, at kravet ikke er systemoverskridende. Der opstilles ikke noget konkret alternativ. Som for pengegruppen gælder det også her, at en

breder interesseanalyse ikke gennemføres. Man spørger ganske vist, hvorfor staten påtager sig opgaven, men giver ikke noget svar. Som tidligere nævnt mener jeg, at det er vigtigt at kende fjendens motiver for at kunne perspektivere sine krav og opnå handlekraft. Men implicit af gruppens afsnit om legalstrategi (p. 181-85) fremgår en benægtelse af interessesammenfaldet mellem stat og borger. Strategien går da ud på at skabe en modmagt i form af retstomme rum, der fyldes og forsvares kollektivt. Som et eksempel nævnes krisecentret Grevinde Danner, hvor kvinderne modsætter sig retlig regulering, og netop derved får mulighed for at udvikle nye erfaringer med, hvordan vi kan bekæmpe vold mod kvinder. Som et andet eksempel nævnes beboerforeningens kamp for selvstyre i deres kvarter. Vanskelighederne ved denne strategi er ifølge gruppen, at retstomme områder ofte er fyldt med moral, kultur, tradition og økonomisk tvang. Dette er jeg meget enig i, men jeg mener også, at de nævnte eksempler viser, at der er muligheder i denne strategi, som bør udforskes og efterprøves. Nødvendigheden af at efterprøve strategien eksemplificeres godt gennem gruppens diskussion af »de fremadskridende småforandrings tendens til pervertering«. (p. 176-77) Som eksempel nævnes bl.a. nogle konkrete sager fra Sverige, hvor forbuddet mod børnearbejde, der i sig selv er positivt, har fået den konsekvens, at børn ikke har måttet hjælpe til med at vaske op, dække bord osv, i deres børnehave. Tendensen til statslig regulering på stort set alle livets områder medfører, at vi i højere og højere grad lader vores liv strukturere af staten. Hvordan undgår jeg at blive ramt af børnepasningscirkulæret, hvordan bevarer jeg retten til forhøjet børnetilskud osv.

Kvinder og arbejdsmarked

I modsætning til pengegruppen og planlægningsgruppen vælger arbejdsmarkedsgruppen et mere traditionelt, juridisk udgangspunkt. Der tages udgangspunkt i den eksisterende ligestillingslovgivning, og denne bliver således bestemmende for problemformuleringen. I det indledende oplæg til gruppearbejdet opfordrer Ruth Nielsen gruppen til at diskutere, om og i givet fald på hvilken måde ligestillingslovgivning er en ressource for kvinder. En indfaldsvinkel hertil kunne være en analyse af, hvilke statsinteresser, hvilke organisationsinteresser og hvilke kvindeinteresser der gør sig gældende. Dette udgangspunkt holder gruppen sig til. Det skulle gerne være fremgået af det foregående, at selv om jeg anser en sådan analyse for utilstrækkelig, mener jeg samtidig, at det er vigtigt, at den bliver foretaget. Gruppen starter

med at diskutere arbejdsgiverinteresser. Det nævnes bl.a., at ligestillingslovgivningen skulle give et større og mere varieret udbud af arbejdskraft, at kvinder skulle være mere kvalificerede end mænd til visse typer arbejde, og at arbejdsgiverne har brug for kvinder til de jobs, mænd ikke ønsker. Teorien om kvinden som den ny ledertype nævnes også. Kvinderollen skulle passe bedre ind i tendensen til demokratisering af arbejdspladsen. Om teorien holder, er der ikke enighed om i gruppen. Endelig nævnes det, at arbejdsgiverne kan være interesserede i kvindelig arbejdskraft, fordi den er billig. Disse synspunkter, gruppen her fremsætter, må betegnes som objektive arbejdsgiverinteresser, som den enkelte arbejdsgiver kan have svært ved at få øje på, især på grund af egne, subjektive kvindenedvurderende værdinormer. Vil kendskabet til ligestillingslovens eksistens medføre, at den enkelte arbejdsgiver i højere grad »opdager« sine reelle interesser? Vil det være en fordel for højtuddannede kvinder? Vil det være en fordel for kvinder uden uddannelse og med lav arbejdsmarkedstilknnytning? Gruppen nævner også, at arbejdsgiverne kan gøres interesseret i ligestilling ved, at staten lokker med tilskud til virksomheder, der driver ligestillingspolitik.

Spørgsmålet er, om en inddragelse af kvinders faktiske situation samt af ligestillingslovens indhold og faktiske betydning ikke ville have ført til et andet resultat; nemlig at arbejdsgivernes fri ledelsesret ikke begrænses, at lovgivningen generelt er ufarlig, og at det derfor ville være tåbeligt af arbejdsgiveren at modsætte sig ligestillingslovgivningen, som han oven i købet kunne håbe på ville lukke munden på de højtråbende madammer – i det mindste for en tid. Gruppen når ikke at diskutere statens interesser nærmere, men det nævnes, at lovgivningen kan bruges som et styringsinstrument, hvormed staten kan dæmpe op for den store kvindearbejdsløshed.(?) Samtidig kan den fungere som tilsløring af, at mænd faktisk får rettigheder på kvinders bekostning. Loven vendes mod kvinder. Jeg læser dette sidste som en antydning af, at det postulerede interessesammenfald mellem stat og borger netop er postuleret, og at staten forsøger at virke konflikt-dæmpende. Jeg tror, at denne vinkel kunne have ført noget spændende med sig.

Herefter går gruppen over til at diskutere kvindeinteresser, og der fokuseres på det kønsopdelte arbejdsmarked. Er det i kvinders interesse at få ændret dette forhold? Når målet er frigørelse, bliver denne diskussion, så vidt jeg kan se, meget relevant. Som planlægningsgruppen nævnte, er lønarbejde ikke frigørende i sig selv, men ligestilling kunne måske skabe en bredere platform, hvorfra vi kunne kæmpe

for frigørelse. Der er imidlertid det problem, at kvindekrav og mandekrav for indeværende næppe generelt er sammenfaldende. Denne diskussion tager gruppen ikke op. Som opsummering på gruppearbejdet om det kønsopdelte arbejdsmarked, fremhæver de som fordele ved en ophævelse af kønsopdelingen, at den vil medføre højere løn til kvinder samt give større valgmuligheder. Som en ulempe nævnes det, at kvinder dermed giver afkald på de områder, der er mest påvirket af teknologi. Er teknologi altid af det onde? Som afslutning på diskussionen om ligestillingslovgivning anføres det, at dens virkninger formentlig er begrænsede, at den kan legitimere mænds indtrængen på kvindeområder, og at den kan have en tilslørende funktion. Heroverfor siges det dog, at den muligvis kan bryde med princippet om sidst ind først ud af arbejdsmarkedet. Jeg er enig i, at dette princip, der jo lyder meget godt, vil blive vendt ensidigt mod kvinder på alle de arbejdspladser, hvor kvinder først er kommet ind for nylig. Men jeg forstår ikke, hvordan ligestillingsloven skulle kunne bryde med dette princip.

Kvindens elendighed – kvindens værdighed

Et sidste spørgsmål, vil jeg tage op: Ruth Nielsen siger på side 128 i sit oplæg til gruppearbejdet, at hun ønsker at undersøge »om og i givet fald på hvilken måde ligestillingslovgivningen er en ressource for kvinder.« Denne formulering skulle i nogen grad være vendt mod elendighedsforskningen. På side 203 refererer Tone Sverdrup (pengegruppen) fra Anna Christensens (utrykte) foredrag den første dag: »I beskrivelsen af kvinners rettslige stilling kan vi enten legge vekt på å finne fram til mønstre og lovmessigheter innenfor rettssystemet, som egner seg til å bygge vidare på i en bedring av kvinners situasjon. Eller vi kan finne fram til de »skjulte« lovmessigheter i rettssystemet, som virker undertrykkende på kvinner, med sikte på å bryte med disse mekanismene.« Pengegruppen anfører, at de to metoder ikke behøver at stå i modsætning til hinanden, men i øvrigt vælger gruppen at koncentrere sig om metoder, der kan afsløre rettens kvindeundertrykkende funktion.

Diskussionen om, hvorvidt kvindeforskningen skal beskæftige sig med kvindens elendighed eller kvindens værdighed har efterhånden stået på længe. Efter min mening er det vigtigt at få begge aspekter med, og denne erkendelse er central for kvindeforskningen. Kvinder er objekter for undertrykkelse. At benægte det eller lade det gå i glemmebogen er direkte farligt. Bevidste krav med et klart mål – nemlig

kvindefrigørelse – forudsætter en erkendelse af såvel den synlige som den usynlige undertrykkelse. Men vi skal naturligvis ikke synke hen i handlingslammelse. Og det gør vi heller ikke. Vi er handlekraftige subjekter, der selv skal kæmpe forbedringer igennem. Somme tider kan vi gøre det med støtte i retsreglerne. Oftest uden deres hjælp. Og det er her vigtigt at være opmærksom på, at retsreglerne ofte anvendes til at uskadelliggøre eller neutralisere de krav, vi stiller. Et godt eksempel er ligestillingslovgivningen.

At kvinder hele tiden er både objekter (for undertrykkelse) og subjekter (for frigørelse) kan illustreres med et par eksempler: Den danske abortlov er en ressource for kvinder, som vi skal kæmpe for at bevare. Den udvider vores muligheder for at sige nej til at føde et barn, og er på den måde med til at give os handlekraft og selvbestemmelse over egen krop. Men bagved loven ligger der en undertrykkende virkelighed, der ofte berøver os muligheden for at sige ja til et barn. Et andet – mere kompliceret – eksempel er deltidsarbejdet. Også her optræder kvinder både som objekter og som subjekter. Deltidsarbejde, der som bekendt overvejende er kvindearbejde, fastholder kvinder i dobbeltarbejde, et bestemt kønsrollemønster, økonomisk afhængighed osv, og er som sådan undertrykkende. Denne undertrykkelse understøtter bl.a. retsreglerne indenfor arbejdsløshedslovgivningen. Det langsigtede kvindekrav er derfor generel nedsættelse af arbejdstiden med fuld lønkompensation. Men indtil dette bliver gennemført, er det for mange kvinder udtryk for (individuel) handlekraft at vælge deltid. Mange kvinder siger – uden hjælp fra lovgivningen – nej til at blive hurtigt nedslidt, til aldrig at have tid til sine børn, til aldrig at have overskud til noget.

Elendighed/værdighed er ikke et enten/eller. Det er et både/og.